

előbbinek 400 kötetnyi válogatott bibliothekája volt, az utóbbinál ugyancsak forgathatta Descartes, Newton, Diderot, Voltaire, La Fayette, Herder és Barcalay munkáit. „Olvasták, vitatták és éltek velük” — írja Takáts Gyula (*Egy kertre emlékezve*. 119.). (E cikk szerzőjének szerény véleménye, hogy a költő nagy verse, a *Jövendölés az első oskoláról a Somogyban*, nem születhetett volna meg a Bajomban újraéledő Rousseau-i hatás nélkül.) Említhető még, hogy Pálóczi 1799-ben *Cosmographie*-át küldött Csokonainak Csurgóra, amit Nürnbergben adtak ki 1724-ben, s amit sajátkezű bejegyzéssel nyugtázott. Mindezzel nem megkérdőjelezni, csupán a sokoldalúság jegyében finomítani igyekszünk a szerző konklúzióját, miszerint Csokonai „hiánytalan és hiteles arcmásának kimunkálásában ma is Debrecennek kell játszania a vezető szerepet, hogy Csokonai csakugyan otthon legyen nemcsak a 20. század Magyarországon, hanem végre az általa oly fájdalmas honvággyal és annyi keserű büszkélkedéssel emlegetett Debrecenben is” (259.).

Végül is; az *Eszméék és stílusok* kötet fél emberöltőnyi idő kutatási eredményeinek összefoglalása, s ebben a minőségében a régi magyar (és olasz) irodalom, illetve különösen a 16. és 19. század közötti irodalom fejlődési folyamatának vizsgálatához nélkülözhetetlen, útmutató és serkentő kézikönyv.

LACZKÓ ANDRÁS

KOVÁCS SÁNDOR IVÁN: *PANNÓNIABÓL EURÓPÁBA*

TANULMÁNYOK A RÉGI MAGYAR IRODALOMRÓL
(Gondolat, 1975.)

A könyv témáját az előszó címe tömören így határozza meg: „Búcsú és bujdosás”. *Búcsú* a kedves hazai tájtól, illetve *bujdosás*, vagyis (a szónak 16–17. századi értelmében) vándorlás, utazás, peregrináció. „Az eddig hittnél gazdagabb, a nyugat-európai irodalomfejlődéshez megkésettég nélkül illeszkedő magyar reneszánsz utazási irodalom” alkotásait elemzi Kovács Sándor Iván.

A tanulmányokat egybefűző motívumot igen szerencsés kézzel választotta ki. A búcsú és a bujdosás ugyanis (mint arra az előszó rámutat) Pannónia és Európa kapcsolatát, „a magyar és az európai távlat összehangolásá”-t jelenti: vállalt sors és program a reneszánsz idején. Régi irodalmunk e részterületének megismerése tehát az

egésznek a megértését segíti elő. Még akkor is, ha a vizsgálati szempont sajátosságai miatt jóval kevesebb lapon olvashatunk a legnagyobbakról, Janus Pannoniusról vagy Balassiról, mint — mondjuk — Szepsi Csombor Mártonról.

A szerző feladatát külön megnehezítette az a körülmény, hogy gyakran határterületen mozog: vizsgálódásaihoz az átlagosnál jóval nagyobb történeti, helytörténeti és földrajzi adattömeggel kellett dolgoznia. Vállalkozásának sikerét főként a Csombor Mártonról írt tanulmány bizonyítja. Személyes útiélmények, levéltári adatok és az idevágó szakirodalom felhasználásával érzékletes képet fest például a Bódva partján elterülő Szepsi városkáról, annak sorsáról a 16–17. század fordulóján, de mindezt nem öncélú kuriózumként adva elő, hanem azokra a mozzanatokra figyelve, amelyek az *Europica varietas* jobb megértését szolgálják (114–117.). A korabeli politikai eseményeknek és Csombor művének az összefüggéseit is mintaszerűen tárja fel: miképpen hatott Bethlen Gábornak a cseh főkelőkkel való szövetsége a Csehországról szóló fejezetre (142.), miként próbálja Szepsi Csombor ébren tartani a Habsburg-ellenes Báthori-hagyományt a lengyelországi események előadása révén (148–150.), és hogy a Szent Bertalan-éji vérfürdő érzékletes leírása egy bizonyos értelemben válasz a jezsuita propagandára, amely három kassai katolikus pap, Kőrösi Márk, Pongrácz István és Grodecz Menyhért (a „kassai vértanúk”) felkoncolását protestáns-ellenes érvként használta fel (150–152.).

A kötetbe foglalt nyolc tanulmány egységes szemléletről tanúskodik. A szerző elemzési szempontjai lényegében azonosak maradnak, a későbbi lapokon olvasható írások mintegy „rímelnék” a korábbiakra. Janus Pannonius búcsúversével kapcsolatban például kiemeli a kompozíció reneszánsz jellegét, a térbeli és időbeli egységet (12–13.). A negyedikként közölt dolgozat már ennek a reneszánsz verskompozíciónak a felbomlását mutatja be Rimay János költészetében, többek közt az *Ez világ mint egy kert* . . . esetében (70–71.). A Szepsi Csombor-tanulmány ezután úgy érzékelteti az *Europica varietas* polgári szemléletét, hogy a Balassira jellemző *szép sík mezőnek*, valamint a Rimaynál jelentkező *kertnek* Klaniczay Tibor által kiemelt motívumaival szemben a város fontosságát hangsúlyozza (176.). Ilyen módon sikerül folyamatba állítania a vizsgált jelenségeket. Figyelemre méltó műfaj történeti észrevételei vannak a napló és az útleírás viszonyáról (106., 163.), illetve a polgári és a nemesi szemlélet kettéválásáról az utazási irodalomban (169–170.). Mindez az *Europica varietas* szövegrétegeinek a feltárásában hozza meg a leglátványosabb eredményt: az útközben vezetett nyers diárium, a különféle forrásmunkák és a tudatosan egybeszerkesztett mű kapcsolatának kimutatásában (163–166.). Az előzmények és a hatások alapos mérlegelése

alapján köti el a szálakat, s határozza meg Szepsi Csombor helyét Szenci Molnárhoz, Apácaihoz és Tótfalusihoz viszonyítva. Nem fogadja el az útleírásnak a „megszülető magyar regény”-nyel, vagy akár az önéletrírással való történelmietlen rokonítását (168.). És még egy fontos tulajdonság — amely korántsem általános az egy-egy témába elmerülő kutatók esetében —: óvakodik attól, hogy eltúlozza az általa tárgyalt szerző jelentőségét. Szepsi Csomborról leszögezi, hogy munkája „meg sem közelíti emlékirat-irodalmunk legjobb alkotásait” (164.).

Kovács Sándor Iván a „filológiai esszé” műfajt igyekszik kialakítani, amelyben „a fő tételt bizonyító aprólékoskodást az esszé olvasmányosságával” próbálja „elviselhetővé tenni” (10.). Személyes hangja valóban közel hozza régi irodalmunkat a mai olvasóhoz. „Nem tudom eltitkolni megrendültségemet: mily tökéletes művészi telitalálat ez a kiemelt két sor” — írja Szenci Molnár *XXIX. zsoldáráról* (109.). „Ha Nőgéri János uram netán ezt a nagy alakú *Novus orbis* cipelte haza Wittenbergből, ugyancsak nyöghetett belé” — jegyzi meg egy másik helyen (86.). Kár, hogy mégsem használt ki minden lehetőséget: ezúttal nem közölt tanulmányaiból például áttemelhette volna a Schachmannra, illetve a kalandos sorsú Giovanni Bernardino Bonifacióra vonatkozó adatokat. Érdekes lett volna többet olvasni a hollandiai Zuchthausról, hiszen ezzel kapcsolatban 1956–57-ben vita is folyt az *ItK* lapjain — Kovács Sándor Iván azonban, igen diplomatikusan, kitér az ügy bővebb kommentálása elől (172.).

A *Pannóniából Európába* igen nagy anyagot felölelő kötet. Talán ez az oka annak, hogy a dolgozatok néha túlcsapnak az eredetileg kitűzött téma határain. Janus Pannonius végső búcsúvételének bemutatása például, az életrajzi adatokra történő rövid utalást követően, Simon István költői látomásával folytatódik, de nem esik szó Janus állítólagos utolsó epigrammájáról, az igazi búcsúversről, amelyet Kardos Tibor hitelesnek tekint (20–22.). A József Attiláról szóló tanulmány is elkanyarodik a költő műveiben tükröződő régi magyar irodalom-élménytől, s az ilyen jellegű kutatást „mikrofilológiai exhumálás”-nak minősítve, átsiklik József Attila, Zolnai Béla és Sík Sándor kapcsolatainak (egyébként kétségtelenül izgalmas) elemzésére (264.). A Zolnai Bélával foglalkozó rész különben erősen polemikus jellegű, a hozzáfűzött jegyzet azonban — Szabolcsi Miklós, Tolnai Gábor és Ortutay Gyula hozzászólásaira válaszolva — már „az árnyaltabb ítélkezés jogosságá”-ra utal (312.). Az ügy elbírálására elsősorban a köztünk élő kortársak hivatottak, mégsem mulasztottunk el egy látszólag formai megjegyzést: vajon nem lett volna-e szerencsésebb az értekezés némi átfogalmazásával megszüntetni azt a furcsa „munkamegosztást”, amely a tanulmány szövege és annak jegyzete között létrejött?

A kötet apróbb pontatlanságaival kapcsolatban említsük meg azt, hogy Antoine de Croissy 1645-ben nem II., hanem I. Rákóczi György udvarának követe volt — ez nyilván sajtóhiba (64.). A 313. lapon olvasható képjegyzéket is hozzá lehetett volna igazítani az illusztrációk végleges sorrendjéhez. Ami pedig a jegyzetanyagban említett Anglae — Angelae szójátékot illeti (301–302.), amelyhez hasonló Tótfalusinál is előfordul, annak Csombor Márton korában már éppen czeréves hagyománya volt. Nagy Szent Gergely pápa egy legenda szerint azért küldött hittérítőket a szigetországba, hogy az addig pogány angolok „angyalok legyenek”: „angeli sint”.

Kiseb-nagyobb észrevételcink azonban nem csökkentik a könyv jelentős érdemeit. Kovács Sándor Iván a Kortárs szerkesztőjeként gyakorlati tettekkal bizonyította, hogy régi irodalmunk fényében élményszerűbbé válik mai értékeink, Illyés vagy Sütő művészetének befogadása. Tanulmánykötete újabb lépés azon az úton, amely a múlt és a jelen dialektikus szemléletének révén egy teljesebb, gazdagabb nemzeti műveltséghez vezet.

VÖRÖS IMRE

LENGYEL DÉNES: *BENEDEK ELEK*

(Gondolat, 1974.)

A „Magyar író tragédiája” — Benedek Marcell apjáról 1929-ben írott tanulmánya óta — vajmi keveset változott. Irodalomtörténet-írásunk számára megmaradt annak, „akit tízezrek, százezrek szerettek, és mégsem látott senki igazán”. Sajnos, az irodalomtörténész unoka, Lengyel Dénes sem. Mivel kismonográfiája a teljes életművet az életrajz alakulását követve, az esszéírói szándék szerint elemző, a sorozat műfaji sajátosságaiból következően pedig elbeszélő igénnyel szeretné áttekinteni, ez a kettősség felemás, meghatározhatatlan műfajú alkotást hoz létre. Pedig a könyv, ha szerzője nem Benedek Elek mesélő kedvével és tehetségével akart volna azonosulni, hézagpótló alkotás lehetett volna a 20. századi magyar irodalom történetében. „Elek nagyapó” regényeit, mesekönyveit, publicisztikai, valamint politikusi munkásságát azonban egy újabb mesekönyv magyarázza tovább, mely épp ott fogyatékos, ahol Lengyel Dénes a legmeggyőzőbb érveket sorolhatta volna fel annak bizonyítására, hogy „Benedek Elek több volt, mint Benedek Elek összes művei.” Épp az újra-elbeszélés helyetti értékelő elemzés bizonyíthatta volna